

GODIŠNJAK

OGRANKA MATICE HRVATSKE U BELOM MANASTIRU

12/2015.

GODIŠNJAK

Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru
br. 12/2015

Izdavač:

Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru

Za izdavača:

Petar Tokić

Glavni urednik:

Željko Predojević

Uredništvo:

Julijana Vladetić, Zdenka Baković

Adresa uredništva:

Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru

Trg slobode 16a, HR-31300 Beli Manastir

e-mail: matica@omhbm.com

web: www.omhbm.hr

Lektura:

Julijana Vladetić

Prijelom i tisak:

Grafika d.o.o. Osijek

Naklada:

300 primjeraka

Cijena ovom broju:

35 kn

Fotografija na koricama:

Mario Romulić & Dražen Stojčić

U financiranju ovog broja Godišnjaka sudjelovali:

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

Osječko-baranjska županija

Grad Beli Manastir

GODIŠNJAK

OGRANKA MATICE HRVATSKE
U BELOM MANASTIRU

SVEZAK 12 (2015)

mh **maticahrvatska**
Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru

Beli Manastir, 2016.

SADRŽAJ

Riječ urednika 7

ARHEOLOGIJA

Jacqueline Balen, Ana Đukić, Anita Dugonjić, Marin
Mađerić – Položaj Jauhov salaš u Novom Čemincu 12

Ivica Getto – Baranja, veliko arheološko nalazište. 26

POVIJEST

Denis Njari – Podolje. 31

Davorin Taslidžić – Ususret obljetnici mohačke
pogibelji (1526 – 2016) 46

Željko Predojević – Zlatno brdo i tisućljetna
vinogradarska tradicija 77

KULTURA I POVIJEST

Milovan Tatarin – Crkva Svetog Mihovila 102

Đuro Franković - Prepiska Eduarda Rehačeka s Ignácom
Hainerom između 1835 – 1842 115

KNJIŽEVNOST I KULTURNI IDENTITET

Ana-Marija Posavec - Mit ratnog iskustva i strategije
pamćenja u romanu Ivana Slonje Šveda „Ne pucaj prvi“ 152

Maja Sambolec Brdarić – Pjesništvo Stjepana Brdarića	188
Gabriela Feher – Oj, Baranjo lipa i bogata	217

RAZLIČITO

Zdenka Baković – Klub čitatelja Ogranka Matice hrvatske u Belom Manastiru	235
Petar Tokić – O radu Ogranka u 2015. godini	241
Helena Ivičin – Povijest Duboševice	244

PROZA I POEZIJA

Krunoslav Mijatov – Nova školska godina	258
Dubravko Marijanović – poezija	263
Bartol Zvečevac – poezija	273

Zlatno brdo i tisućljetna vinogradarska tradicija

Željko Predojević
Comenius University in Bratislava,
Faculty of Arts,
zeljko.predojevic@uniba.sk

Možemo reći da je taj pogled upravo božanski jer naselja uz Karašicu, s mnogim podrumima i na više mjesta rasutim klijetima, te čitavim krajem koji je prekriven vinogradima i voćnjacima, pružaju takav pogled da se ništa bolje ni ljepše ne može poželjeti. Josip Payr, 1824.¹

Sažetak: Rad prati kontinuiranu vinogradarsku i vinarSKU tradiciju na Banovom i Branjinškom brdu kao grebenima na sjevernoj strani veće cjeline Banskoga brda od razdoblja kasne antike do sredine 20. stoljeća.

Ključne riječi: vinogradarstvo, vinarstvo, Bansko brdo, Banovo brdo, Branjinško brdo, vinarska tradicija

Summary: This essay deals with a problem of winegrowing and winemaking tradition in Baranya County on Bansko brdo from late antique period until the middle of 20th century.

Key words: winegrowing, winemaking, Bansko brdo, Banovo brdo, Branjinško brdo

¹ (Sršan 2002: 87)

Uvodno

Vinogradarsku tradiciju na obroncima Banskoga brda možemo pratiti duboko u povijest, dapače rijetki su prostori kopnenih dije-
lova Hrvatske, ali i puno šire, koji imaju konkretne podatke o rim-
skim vinogradima, a arheološki artefakti pronađeni kod Popovca
čak nude i vrste samih vinovih loza koje su Rimljani gajili na ovom
vinorodnom području koje su nazivali *Zlatnim brdom* (Mons Aure-
us). Da je ono uistinu zlatno, potvrdili su nam i Nijemci koji su ga
također tako nazivali tisuću godina kasnije, no u njemačkoj inačici
Goldberg. No i između ovih dvaju dalekih razdoblja, vinogradarstvo
na Banskome brdu nije iščezlo. Činjenica je da o jednom dugom,
tisućljetnom razdoblju, nemamo konkretnih podataka, no skoro u
svakom povijesnom razdoblju u kojem možemo pratiti život pod-
no sjeverne strane Banskoga brda, vežemo ga uz vinogradarstvo.
Vino je oduvijek činilo svojevrsnu okosnicu baranjskoga življenja
i ovim ćemo pregledom pokušati ući u trag koje je ono zapisalo na
prostoru Branjinškoga i Banovog brda.

Geografski kontekst i oronimija Banskog brda

Bansko brdo je izduženo asimetrično uzvišenje dužine oko 21
km, širine do 5 km s pružanjem jugozapad-sjeveroistok. Površina
mu iznosi 56 km². Središnji dio brda najširi je između Kotline i Bran-
njine 4-4,5 km, a ujedno bilježi i najveće nadmorske visine. Pojedini
grebeni i manji asimetrični blokovi imaju prosječnu visinu 200-210
m. Unatoč svojoj maloj apsolutnoj visini morfološki se vrlo jasno
ističe u odnosu na okolni oko 140-160 metara niži ravničasti prostor
naplavnih ravni, riječnih terasa i lesnih zaravni izrazito male reljefne
energije. Najvišu nadmorsku visinu od 245 metara bilježi *Kamenjak*,

a iza njega *Bansko brdo* (241 m), *Lisac* (230 m) te *Babina stolica* (223 m) (Osonjački, rukopis). Josip Bösendorfer (1940) pak kao najviši vrh spominje *Banski stol* od 243 metra, zatim *Lisac* od 230 metara te *Trojnaš* od 205 metara. Stevan Mihaldžić (1991: 11) za najviše vrhove brda navodi sljedeće: „kod Belog Manastira: *Krvašnina* 187 m, kod Popovca i Branjine *Gradac* 243 m visine, u Podolju *Lisac* 230 m, kod Zmajevca *Trojnaš* 205 m“.

Sami nazivi vrhova upućuju nas na slavensko stanovništvo koje je ondje nastanjeno. Prvi zabilježeni spomen brda je pod oronimom na latinskom jeziku *Mons Aureus* (*Zlatno brdo*) i datira u razdoblje antike, a u vrijeme vlastelinstva Belje (1698.-1918.) imenovano je i *Goldbergom*, danas se ime *Zlatno brdo* održao za jedan greben lociran iznad naselja Popovac.

Oronim *Bansko brdo* nastao je prema povijesnom ojkonomu *Ban* za današnji Popovac. Oronimi koji se pojavljuju uz *Bansko brdo* su razni: *Banska kosa*, *Banska planina*, *Banovo brdo*, *Baranjska planina* i *Planina*. Smatra se da kao službeni oronim treba koristiti *Bansko brdo* jer je on najčešće ime u Baranjaca za to uzvišenje. Nadalje, oronimi za dijelove Banskoga brda koja su na prostoru koje tematiziramo uglavnom se imenuju prema naselju koje se uz njega nalaze. Bilježimo sljedeće: *Belomanastirska greda* i *Monoštorska greda* (uz Beli Manastir), *Branjinska brda*, *Branjinsko brdo*, *Branjinško brdo*, *Planina* (uz Branjinu), *Banovo brdo* i *Planina* (uz Popovac) te *Kamenička planina* i *Planina* (uz Kamenac).

Ime za brdo uz selo Popovac jest *Banovo brdo*. Danas treba razlikovati oronime *Bansko* i *Banovo brdo*, jer *Bansko brdo* se koristi kao ime za cijelu uzvisinu, dok se oronim *Banovo brdo* odnosi na tran-

sverzalni greben iznad sela Popovac, po kojem je nazvan i cijeli dio te uzvisine uz selo. *Banovo brdo* se kao ime za dio *Banskog brda* uz Popovac spominje i u povijesnim izvorima (Sršan 1999: 78). Ono je razlomljeno u niz transverzalnih grebena *Popovački Vinogradi*, *Banovo brdo*, *Joklovo brdo*, *Venus brdo*, *Francusko brdo*, *Kamenjak* i *Jarčevo brdo* i dva samostalna tektonska bloka *Zlatno brdo* i *Golo brdo* disecirana nizom potočnih dolina te ima obilježja reljefno vrlo dinamičnog prostora. Nadalje kada se ide od Popovca prema Branjinu Vrh u brdom ističu se još manji grebeni *Lipova međa* i *Kalvarija*. Doline koje se nalaze na prostoru uzvisine jesu *Večka dolina*, *Pankrac dolina*, *Pundrovečka dolina*, *dolina potoka Klenovac* i *Begovačka dolina*. Drugi mikrotoponimi koji se pojavljuju na Banovom brdu ili uz njega jesu *Vračevo*, *Selište*, *Stara skela*, *Begovac*, *Budžaćić*, *Pustara*, *Pod lazinama* i *Obzir*.

Branjinsko brdo se pod ovim imenom spominje već 1785. godine (Sršan 1999: 124). Podijeljeno na manje cjeline, grebene ili pređeje brda koje nose oronime *Kaluđer*, *Studenac*, *Iza mlina* i *Babina stolica* (kod Podolja) (Predojević 2013: 185-6).

Kasnoantičko vinogradarstvo iščitano sa žrtvenikā Liberu

Vinogradarsku tradiciju počinjemo iščitavati s arheoloških artefakata razdoblja rimske vladavine baranjskim prostorima. Dva spomenika, koja će nam posvjedočiti dugoj vinogradarskoj tradiciji jesu žrtvenici posvećenu Liberu². Jedan je posvećen božanskoj

² Liber, božanstvo plodnosti, cikličkih izmjena u prirodi, vinove loze i slobode, izvorno je staroitalijski bog, u čiju se čast šesnaestog dana prije aprilskih Kalenda održavala svetkovina zvana Liberalija (toga su dana rimski mladići prvi put oblačili mušku togu). Kao bog vina i vinogradarstva izjednačen je s Bakhom, a vrlo je rano poistovjećen s Jupiterom

paru Liberu i Liberi; prikazuje reljefe s prikazivanjem berbe, a drugi, posvećen samo Liberu Pateru, spominje Aurelija Konstancija i njegovog sina Venancija, koji su zajednički zasadili 400 arpena vinograda. Razlog za pojavljivanje ovoga kulta u baranjskom dijelu Panonije svakako moramo tražiti u izrazito ravničarskom kraju, koji na sjeveru nadvisuje Bansko brdo, idealno za gajenje vinove loze, te ga lako možemo povezati s Liberom kao božanstvom plodnosti, cikličkih izmjena u prirodi, vinove loze i slobode. Rimljani su prepoznali te idealne uvjete za gajenje vinove loze i dobivanje odličnih vina te su Bansko brdo prozvali *Mons Aureus* ili *Zlatno brdo*, a ne zbog plemenite kovine, već zlatne kapljice koja je na Banskom brdu odlično uspijevala. Salagije za njega piše: „Mislim da je Mons Aureus ono brdo koje se nalazi kod Manastira, za koje velimo da su tragovi i rimskog naselja. I zaista ime Zlatnog brda

Liberom, odnosno u grčkoj varijanti sa Zeusom Eletherosom. Na prostorima današnje Hrvatske uspoređujemo ga i sa Silvanom. Kult biva osobito razvijen među rimskim seljacima i u svojim počecima je jednostavan, no s vremenom, kada je riječ o agrarnom vidu Liberova kulta, svečanosti postaju vesele i pune razuzdane radosti. U njima su kao i u bakhanalijama, veliko mjesto zauzimali opijanje i jedenje, slavljenje i uživanje, što je bilo uzrokovano činjenicom da je njihov bog Liber bio poglavito bog vina i zabave, pa ih time na neki način možemo usporediti sa svečanostima održanim u čast boga Dioniza (Jadrić, s www.bib.irb.hr 12.1.2009. 17,21). Liber i Libera, kao božanski par ili pojedinačno, bili su vrlo rašireni i popularni u gotovo svim dijelovima Rimskog Carstva, provincije Dalmacija i Panonija nisu bile izuzetak. „Čitav niz arheoloških nalaza svjedoči nam o velikoj popularnosti njegova kulta na prostoru nekadašnje rimske provincije Dalmacije: žrtvenici, arhitektonski ulomci svetišta, skulpture (reljefi, monumentalna plastika i brončane figurice), kao i rijetki nalazi; ulomak kratera s votivnim natpisom u čast boga Libera te noga stola izvedena u liku boga“ (ibid). „Na području Panonije registrirano je 27 spomenika kulta Libera, od kojih je 11 posvećeno Liberu i Liberi.“ (Šarić 1981: 68). Dva spomenika, koja će se i tematizirati ovim radom, pronađena su u Baranji, na području mjesta Popovca.

odgovara tom mjestu.³ Aureus Mons nije izostavljen Probusovom politikom ukinuća dotadašnje Domicijanove zabrane bavljenja vinogradarstvom i vinarstvom u panonskim pokrajinama te ju Probus „stavlja na raspolaganje stanovništvu“ (Mócsy 1974: 298). U skladu s ovakvom vinogradarskom politikom „Liberov je kult u istočnoj Panoniji zadržao prvotna obilježja vezana uz štovanje božanstava agrarnog karaktera, ali nije uvršten među službene rimske kultove. Tu su u rimskoj interpretaciji zadržani elementi bliži di-onizijskom duhu tračkog boga Bakha, kao zaštitnika vinograda“ (Šarić 1981: 68). U tom vremenskom razdoblju nastaju navedeni žrtvenici posvećeni bogu vinove loze koji prvi svjedoče o Baranji kao vinogradarskoj regiji, a koliko je ono važno za Baranju možemo zaključiti analizirajući jednu od interpretacija etimologije imena regije jer Baranja na mađarskom jeziku (*boranya*) znači *vinska majka*⁴ (Sršan 2002: 104).

³ Salagije, De statu eccl. Pannon., tom IV. „Znanstvenici su već istaknuli pretpostavka o tomu da se Aureus Mons može povezati i s nazivom nekoga antičkoga mjesta, pa tako i uz Popovac, a ne isključivo samo s Banskim brdom. Ondje je boravila kohorta IV. Herkuleske legije pod zapovjednikom vođe Panonije“ (Ilkić 2008: 203.)

⁴ Valja napomenuti da uz navedenu etimologiju imena regije postoje i ostale inačice. Druga, ne baš tako prihvaćena etimologija, počiva na tumačenju da ime Baranja dolazi od mađarske riječi *bárány*, što znači janje (Sekulić 1996: 11). Možda bi zato u domišljajima i tumačenjima imena Baranja uputno bilo i pomišljati na povijest doseljenih ugarskih plemena na prostor gdje su slavenski pastiri prije njih čuvali svoja stada. Treća je da ime regije najvjerojatnije dolazi od slavenske riječi *bara*, iz čega se može zaključiti da naziv regije znači *zemlja bara*, tj. *močvarna zemlja* (Bösendorfer 2010: 6), a slična je i pučka etimologija za ime sela Baranjsko Petrovo Selo, gdje prvi dio imena sela „Baranjsko“ ne dolazi od riječi Baranja, već od riječi bara. Veliki dio regije čine močvare, poput današnjega Kopačkog rita na jugoistoku Baranje, ali valja napomenuti da je nekada puno veći prostor Baranje bio pokriven močvarnim područjima. Stevan Mihaldžić (1991: 21) povezivao je ime jednog od slavenskih plemena koje je naseljavalo Baranju u 9. stoljeću, *Predene-centi*, s imenom Baranja. Prema francuskom izgovoru, naziv plemena bi se čitao *Pran-jasan*, što bi po Mihaldžiću odgovaralo imenu *Branjanac*. No, postoji i peta teorija koja

Žrtvenik posvećen Liberu načinjen je od vapnenca, visine je 1,12 m, širine 0,515 m i debljine 0,31 m. Natpis na njemu broji dvanaest redaka, nažalost na nekim je dijelovima barbariziran, a možda i izbrisan (Mócsy 1974: 298) te iz tog razloga razlikujemo i sama tumačenja⁵ sljedećega teksta:

DEO LIB PATRI/
AVR CONS.....VS/
EX PRO/
INST•QVI VIRIBVS/

kaže da ime dolazi prema imenu naselja *Baranyavár*, današnje selo Branjin Vrh, koje je u samom početku vjerojatno bilo središte županije Baranje (Mederal-Sučević 2007: 176; Sekulić 1996: 11; Sršan 1993: 7). „Po gradu je kasnije svoje ime dobila i čitava županija. Kada je sjedište preseljeno u Pečuh, izvorno ime županije *Baranyavár megye* pogrešnom je raščlambom riječi pretvoreno u *Baranya vármegye* (u mađarskom su *megye* i *vármegye* u to doba bili sinonimi)“ (Mederal-Sučević 2007: 176). Većina se istraživača zauzima za slavensko podrijetlo i povezuje ga s nazivom mjesta *Baranyavár* koji je najvjerojatnije bio utvrda i gradić u blizini rijeke Karašice na prostoru današnjeg mjesta Branjin Vrh.

⁵ Prvi zapis i tumačenje daje Matija Petar Katančić koji je zapisao:

*DEO LIB PATRI
AVR CO//ERVS
EX PRO/VRA B M
INST • CVI VIRIBVS
SVIS INSERVIT
PER INSTANT VE
NANTI FILI SVI
VINEAE ATR P CCC
EX HIS • V CVPEN/S
VTERMINI ////
VVLALIESIBVS
VCABAL ////*

Poslije Katančića natpis tumači Theodor Mommsen, čija je interpretacija dugo i bilo mjerodavna dok ga u nekim dijelovima nije modificirao Josip Brunšmid (Brein 2006: 3).

5 SVIS INSERT.VT/
 PER INSTANT VE/
 NANTI FILI SVI/
 VINEAE ARP CCCC/
 EX HIS•V CVPENIS/
 10 V TERMINIS/
 V VALLESIBVS/
 V CABALLIORI/

„Sam žrtvenik, po obliku slova, datiramo u 4. stoljeće. Datiranju u navedeno razdoblje idu u prilog i imena zapisana na žrtveniku; *Konstancije* i *Venancije*, koja jesu tipična kasnoantička imena, ali s druge strane, poganski zavjet na natpisu sugerira kako žrtvenik nije nastao u razdoblju kasne antike zbog, tada već važeće, zabrane poganskih božanstava te prihvaćanja kršćanstva kao državne religije. Pozornost svakako treba obratiti i na izbrisane dijelove natpisa, ali i na to da su isti govorili baš o Aurelijevom imenu i tituli⁶; razlog bi mogao biti što je vlasnik imanja bio osramoćen te da je njegovo imanje došlo u vlasništvo Carstva, što također upućuje na razdoblja unutrašnjih nemira kasnijih careva vojskovođa ili kasnijeg perioda druge tetrarhije“ (Mócsy 1974: 298). Prema Friedrichu Breinu (2006: 3) u problematičnim recima koji se odnose na profesiju

⁶ Problematici su teći i četvrti redak natpisa u kojima se spominju ime i titula posjetiteljeva. Mommsen ga je iščitao kao Aurelija Konstantina, *Aur(elius) Cons(tantin)us*, gdje dijelove imena koji se nalaze u zagradi pretpostavlja polazeći od onih dijelova koji se nalaze van zagrada. No, Brunšmid smatra kako ime posvetitelja nije Konstantin, već Konstancije jer za umetak *-tantin-* na spomeniku ne bi bilo dovoljno mjesta, dok za umetak *-tanti-* ima. Stoga je vjerojatnije kako drugi dio imena glasi *Cons(tanti)us*; Konstancije. (Brein 2006: 3)

ili funkciju Konstancijevu, vjerojatno stoji *ex pro[c(uratore)]*, bivši prokurator, vrlo vjerojatno rob oslobođenik jer on nije naveden u spisima koje navode visoke državne funkcionare. Brein prema pretpostavci da se djelokrug prokuratora opisuje prijedlozima ili u genitivu predlaže sljedeću nadopunu: *EX PRO[C]V[I]N[EA]R* te pretpostavlja da je Probus u Panoniji postavio i prokuratora za izgradnju i upravljanje vinogradarstvom⁷ te sporni tekst na temelju prethodnih pretpostavki⁸ modificira u sljedeći: *ex pro[c(uratore)] v[i]n[ea]r(um) inst[.ituendarum]*. Prema njegovu tumačenju cjelovit tekst glasi:

Deo Lib(ero) patri/
 Aur(elius) Cons[tanti]us /
 ex pro[c(uratore)] v[i]n[ea]r(um) /
 inst(ituendarum) qui viribus /
 5 suis inseruit /
 per instant(iam) Ve /
 nanti(i) fili(i) sui /
 vineae ar(e)p(ennes) CCCC /
 ex his v(itibus) Cupenis /
 10 v(itibus) Terminis /
 v(itibus) Valle(n)sibus /
 v(itibus) Caballiori(s).

⁷ U Iliriku su već bila upražnjena mjesta *procurator bafii* u bojaonici, te *procurator gyn-aecci* u tkanionici. Jedan od njih nalazi se u Sirmiumu, Probusovu rodnome gradu (Brein 2006: 4).

⁸ Mommsen je čitao slovo *R*, slovo *N* može predstavljati ostatak slova koje izgleda kao *A* bez kose crte, a za *V* može poslužiti jedna crta koju je Brunšmid tumačio kao *I* (Brein 2006: 4).

Što u prijevodu znači sljedeće:

Bogu Ocu Liberu! Aurelije Konstancije, bivši prokurator vinograda koji je svojim sredstvima, a uz pomoć njegova sina Venancija, oplemenio 400 arpena vinograda, između ostaloga kupenskim, termenijskim, valenskim kabaliorijskim vrstama loze.

„Bivši prokurator vinograda“ vjerojatno je rodom iz Galije na što nas upućuje ime njegova sina Venancija, koje je ondje često u razdoblju 4. st., a u korist istoga ide i spomenuta galska mjera za površinu, arpeni⁹. Konstancije je zasadio vinograd veličine 400 arpena¹⁰ koji biva podignut s privatnim financijskim sredstvima (*viribus suis*). Brein navodi kako bi za obrađivanje upola manjega vinograda bilo potrebno šesnaest ljudi za obradu, te zaključuje kako je Konstancije imao oko trideset radnika¹¹ koji su radili na njegovom vinogradu, a za njegovu sadnju i izradu bilo je potrebno još tri do četiri puta više ljudi što navodi i na svojevrsnu potkrjepu kako je na prostoru Popovca postojao rimski lokalitet, možda i *villa* namijenjena isključivo poljodjelstvu, odnosno proizvodnji vinove loze. U literaturi se u ovome kontekstu najčešće spominje lokalitet *Ani-*

⁹ Glaska mjera za površinu, odgovaraju rimskoj mjeri actus, koja pak odgovora polovini, također rimske mjere, lugerum.

¹⁰ Vinograd je bio veličine 1259,1 m2. Što je prilično velika površina od 50 hektara, usporedbe radi, koordinator bečkog državnog saveza vinogradara obrađivao je samo 8 hektara vinograda (Brein 2006: 3).

¹¹ Do ove brojke dolazi Lucije Junije Moderat Columella (sredina 1. st. pr. Kr.) iz Gadesa u Hispaniji – agrarni reformator. Napisao je 12 knjiga “*O poljoprivredi*” (*De re rustica*), o obrađivanju polja i o stočarstvu. Predlaže organizaciju obrade krupnih poljoprivrednih gospodarstava u doba smanjenja priliva nove robovske radne snage.

*tiana*¹², no uz nju mogući su i lokaliteti *Quadriburgium*¹³ te *Aureus Mons*¹⁴. Značaj žrtvenika nije u svjedočanstvu rimske prisutnosti na

¹² Ako i *Antoninov itinerar* i *Tabula Peutingeriana* spominju postaju *Antianae* svakako možemo zaključiti kako je ona imala važnu ulogu u organizaciji rimske vlasti u baranjskom dijelu provincije Panonije. Bila je dio hrvatskog dijela panonskog podunavskog limesa, koji se proteže od Batine Skele (*Ad Militare*) do Iloka (*Cuccium*), dugačkog 188 km. „Autori ovu postaju traže uglavnom u Branjinom Vrhui ili u Popovcu, međutim više toga govori u prilog Popovcu“ (Radman Livaja 2003: 116) Vjeruje se kako je *Antianae* tijekom 4. stoljeća bila organizirana ili kao rimski kaštel ili kao *villa* te ju iz tog razloga najčešće i većemo uz žrtvenike jer tematiziraju vinogradarstvo koje pak većemo uz *villu* odnosno skup zgrada s pripadajućim zemljištem na kojem se proizvode pojedina dobara, u ovom slučaju vino. No, poznato nam je da ville nisu dobivala imena, te trebamo biti oprezni ukoliko ju ovako kategoriziramo, a i manje je vjerojatno da će se na antičke itinerare ucrtavati villa ili kaštel, te se da naslutiti i njezina veća važnost kao antičke lokacije (Predojević 2012: 390). Spominju ju Dálnoki, Mócsy, i Radman Livaja.

¹³ Mato Ilkić (2008: 201-202) donosi podatke o jednom do sad nepoznatom lokalitetu, nazvao ga je *Tuneli*, koje se nalazi uz središnji dio mjesta Popovac, a koje je otkrio pregledavanjem satelitskih snimaka. Tlocrtno je približno u obliku kvadrata zaobljenih kutova. Njegov unutarnji prostor iznosi oko 7 do 9 hektara. Autor pretpostavlja da je riječ o ostacima utvrđenja iz razdoblja Rimskog Carstva koje je vjerojatno bilo *castrum*, rimski vojni logor. Sličan je oblik ucrtan na jednoj rukopisnoj karti projekta Albrechtova kanala (HR-DAOS-470/C/27/34) s označenim lokalitetom, nastaloj prije približno 200 godina, označen u obliku jednostavne nepravilne izdužene četvrtaste vinjete, s kratkim opisom *Rudera Arcis Romanae Quadriburgi*. To bi moglo značiti da su u vrijeme anonimnoga autora te karte još bili vidljivi arheološki ostaci rimske utvrde. Postojanje rimskoga lokaliteta pod istim imenom bilježi i spomenuti Josip Payr, visoki dužnosnik Belja, koji je opisao beljsko vlastelinstvo 1824. Godine (Sršan 2002: 103), ali i kanonske vizitacije iz 1829. godine, koje ovo mjesto također nazivaju rimski *Quadriburgium* (Sršan 2004:149). Žrtvenici bi mogli potjecati i iz ovog lokaliteta ukoliko u obzir uzmemo činjenicu kako mnogi „epigrafski nalazi, te figuralni prikazi svjedoče da su pripadnici rimske vojske na odgovarajućim kulturnim mjestima po vojnim okolima štovali niz heroiziranih i deificiranih ličnosti te razna božanstva“ (Ferri 2003: 452), te činjenici da se „upravo u dunavskim provincijama Libera često pridružuje svom poredru Liberu i zajedno s njim štuje među vojnicima rimskih legija“ (Šarić 1981:68) što se primjećuje na drugom žrtveniku koji prikazuje reljefe berbe grožđa.

¹⁴ Znanstvenici su već istaknuli pretpostavku o tomu da se *Aureus Mons* može povezati i s nazivom nekoga antičkoga mjesta, pa tako i uz Popovac, a ne isključivo samo s Bans-

području Baranje, koja je već općepoznata činjenica, već u samom natpisu jer „spominje sorte vinovih loza, što je u Iliriku bila rijetkost“ (Dálnoki 2009: 150), koje su zasadili otac i sin, vjerojatno na Banskome brdu¹⁵ koje leži uz Dunav te je tako osiguran i prijevoz vina¹⁶. „Spominju se *vitis cupenis*, *vitis terminis*, *vitis vallensibus* i *vitis caballioris* koje je danas teže identificirati, ali njihovo poznavanje kao sorti je veliki korak u istraživanju antičkih sorti vina. Prvo je vino moglo dobiti ime po svome posebnome okusu, drugo po svom izgledu i uporabi, a potomja dva po poznatim vinogradarskim regijama *Gallia Narbonensis/Lugdunensis* (ili *Vallis Poenina*) koje su iz Galije vjerojatno donijeli ili Aurelije Konstancije ili njegov sin Venancije.¹⁷“

kim brdom (Pinterović 1958: 53-69; Radman Livaja: 2003) prema podatcima iščitanim iz *Notitiae dignitatum*. Prema njoj je *Legio VI Herculia* bila razdijeljena na tri dijela, i to u *Aureus Mons*, *Teutoburgium* i *Onagrinum*. Dakle, u tome važnome kasnoantičkom literarnom izvoru spominje se i *praefectus legionis sextae Herculeae cohortis quintae partis superioris Aureo Monte* (Not. dign. occ. XXXII, 45.). Uostalom, ta izdužena uzvisina u sjeveroistočnom dijelu Baranje nalazi se tek kilometar južno od arheološkoga lokaliteta *Tuneli*. On bi mogao pripadati kasnoj antici, ukoliko je uistinu u njemu bilo sjedište prefekta šeste Herkulove legije, jer je tu vojnu formaciju utemeljio car Dioklecijan (Ilkić 2008: 202).

¹⁵ Mócsy spominje kako se u blizini lokacije na kojoj je pronađen žrtvenik nalazi na itinerarima brdo *Mons Aureus* na kojemu treba i tražiti lokaciju vinograda.

¹⁶ Panonsko vino koje je vjerojatno služilo za opskrbu Sirmiuma spominje, doduše u podcjenjivački, i rimski pisac Dio Cassius (Mócsy 1974: 299.).

¹⁷ *Vitis cupenis* (cupedia, orum n. cuppedium, ii n., cuppedinarius 3) slatka desertna grožđa, ili poznata vites cubanae (cupanae). *Vitis terminis* (terminus, i m.) vino limesa(?). *Vitis vallensibus*, (Vallenses, ium m.) vino iz Valence, južno od Lyona, ili možda iz Wallise (Vallis Poenina). *Vitis caballioris* (Cabellio, onis f.) vino iz Galije Narbonensis (ili Lugdunensis), iz Cabellia, koje je danas Cavaillon, jugoistočno od Avignona, riječ skovana s pogrješkom u pisanju riječi caballus, i. m. (-horse) ili Cabillonum u Lugdunensis, danas Châlon sur Saône (Dálnoki 2009: 150).

Drugi žrtvenik pronađen na prostoru Popovca nema nikakvog natpisa te se rjeđe i spominje u stručnoj literaturi koja ga opisuje kao žrtvenika posvećenog Liberu i Liberi. Na sebi ima „reljefe koji prikazuju berbu grožđa, točnije vinogradara s mješinom i posudom te vinogradarovu partnericu“ (Brein 2006: 3). U Panoniji su rjeđi žrtvenici koji prikazuju oba božanska para, svega ih je, zajedno s ovim, 11. Rjeđe spominjanje u literaturi ne umanjuje značaj žrtvenika, dapače, od 27 žrtvenika Liberova kulta iz provincije Panonije, dva su pronađena kod Popovca što bi moglo ukazivati na viši stupanj razvoja kulta na prostoru današnje baranjske regije¹⁸, ali i razvijenome vinogradarstvu i vinarstvu u ovo kasno antičko doba jer Rimljani su Libera prvenstveno obožavali kao boga vina i zabave.

Od kasnog srednjeg vijeka k novome dobu

Sljedeći spomen bavljenja vinogradarstvom na ovom prostoru datira gotovo tisuću godina kasnije, u 1564. godini, a koji pronalazimo u spisima Mađarskog državnog arhiva, u dokumentima *Urbaria et Conscriptioes*. Spis iz 1564. (MOL, UC 97:21) spominje mjesta *Wek* i *Kisfalod* koji su se nalazili pod mjestom *Bodolya* (*partinen Bodolya*) zajedno s mjestima *Sepse* (Kotlina) i *Chyrosa*, te kao glavnu stavku o njima napominje da su porez plaćali i u vinu, što nam svjedoči kako je i u ovo teško i krizno razdoblje, kada su Osmanlije zavladaile ovim prostorima, vinogradarstvo i vinarstvo i dalje činilo jedno od osnovnih gospodarskih stavki ovih plodnih područja.

¹⁸ Geografski gledano, Baranja obuhvaća trokut površine 1147 km², dok je površina statičkog područja naselja Popovac nešto manja od 30 km, što nam ukazuje da ako su na tako malenom prostoru pronađena dva žrtvenika, možda je ondje postojalo i Liberovo svetište.

Da su vinogradi preživjeli osmansko razdoblje svjedoče nam spisi iz 1692. godine (MOL, UC 4:31) gdje se spominje kako je branjinska zemlja pusta, ali navodi se da postoje i vinogradi. Godine 1698. u opisu i procjeni branjinskoga područja, na njemačkom jeziku *Beschreib und Schätzung* (MOL, UC 93:43) , stoji da u Branjini postojalo „100 gebaute und 200 ungebauete Tagwerkh“ tj. 100 zasađenih „motika“ i 200 nezasađenih „motika“ tj. posla koji je radnik mogao napraviti u jednom radnom danu. U ovome periodu, kraja osmanske vlasti nemamo drugih podataka o vinogradarstvu, popovačko se niti ne spominje.

Nakon 17. stoljeća, kada su ovi prostori darivani Eugenu Savojskom, a kasnije prešli u ruke habsburške krune, vinogradarsku tradiciju možemo i ozbiljnije pratiti. Prema *Komorskom popisu naselja Belja* iz 1766. godine koji nam opisuje tematizirana mjesta, ali i navodi konkretnije popise obrtnika zamjećujemo da je najunosniji i najvažniji obrt tadašnjih mještana Branjine i Popovca bilo bačvarstvo. Popovac broji tri bačvara imenom: Martinus Amen, Michl Miller i Ioannes Renhard (Sršan 2002: 59–61), dok Branjina, od samo tri obrtnika, ima dva bačvara Georgius Bertola i Ionnes Kostlera (Sršan 2002: 31). Neki od njih se u spisu bilježe kao tek doseljeni Nijemci, ali niti drugi ovdje ne mogu biti dugo ako znamo da su se prvi Nijemci u Popovac doselili 1750. godine, a u Branjini su ovim spisom prvi puta i zabilježeni doseljenici. Oni su poput i ostalih doseljenika uglavnom bili pripadnici seljačkog, zemljoradničkog sloja koji je, tražeći način za osiguranje osnovnih egzistencijalnih potreba, doseljavao u plodno podunavsko područje. Te se da pretpostaviti kako doseljeni nam bačvari nisu ovu lokaciju odabrali bez razmišljanja, posebice znajući da će im za tri godine isteći „doseljenička povlastica“ oslobođenja od poreza. Stoga pret-

postavljamo, ali i vjerujemo, da je ovo područje uistinu obećavalo u mogućnostima zarade bavljenjem vinogradarstvom. Nije se ovo-
me potrebno čuditi ukoliko promotrimo da je Branjina tada ima-
la 404 motike¹⁹ vinograda drugog razreda, dok je u Popovcu bilo
453 motike vinograda trećega razreda, ali u Popovcu je postojao i
vlastelinski vinograd zasađen 1761. godine koji je mogao uroditi
oko 300 vjedara²⁰ vina. Prema većem broju doseljenih bačvara, ali i
prema podacima o ozbiljnijim vinogradima svakako možemo reći
da je Bansko brdo postalo itekako zamijećeno kao mjesto od velike
gospodarske koristi. Prema popisu župa Pečuške biskupije iz 1769.
godine 90 kućedomaćina župe Popovac svoga je župnika isplaćiva-
lo u 15 vjedara vina koje je vrijedilo 15 forinti, a kao šesnaestinu je
dobivao 6 vjedara vina u vrijednosti od 6 forinti (Sršan 2007: 118).
U ovome razdoblju znamo da je vinorodno Bansko brdo nakon
tisuću godina ponovno nazvano Zlatnim brdom, no sada više nije
Aureus Mons, već germanizirani oblik istoznačnice *Goldberg*. Stari
rukopisi bilježe da je vino s Goldberga bilo uobičajeno piće na dvo-
ru Marije Terezije. Kada kažemo *Goldberg* ne mislimo na Bansko
brdo u cijelosti, već na brdašce koje se nalazi na Banskom brdu
koje se i danas naziva *Zlatnim brdom* kako je i upisano u *Gradevin-
skom području povremenog naselja Baranjska planina* koje se sastoji
od niza brdašca raznih imena poput *Francuskog brda*, *Jarčevog brda*,
Branjinškoga brda pa tako i *Zlatnoga brda*²¹.

¹⁹ 1 motika (kopač) vinograda iznosi 275 četvornih hvata, a jedan četvorni hvat pak iznosi 3,6 četvornih metara. Jedna motika značila je jednog kopača, tj. 275 čhv.

²⁰ Jedno vjedro istovjetno je 56 litara vina.

²¹ Prema karti „*Gradevinska područja naselja povremenog stanovanja BARANJSKA PLANINA*“, u: *Prostorni plan uređenja Općine Popovac*, Zavod za prostorno planiranje, d.d., Osijek Krunoslav Lipić, dipl.ing.arh., Osijek, 2006.

Kao potvrdu navedenoj tezi o gospodarskoj važnosti vinograda svjedoče nam i podatci o popovačkim i branjinskim vinogradima za oko dva desetljeća kasnije, iz 1785. godine, kada je vlastelinstvom Belje upravljala Marija Kristina i njezin suprug princ Albert Sasko-Tešenski. Sada se ovi vinogradi više ne spominju kao drugo ili trećerazredni, već kao prvoklasni. Osim toga, mještani vinogradari vjerojatno su zamijetili njihov značaj i mogućnost bolje zarade, te su ih i proširili. Tako Branjina 1785. godine ima 60 motika vinograda više, točnije njih 465 i oni zauzimaju čak četvrtinu njezina područja, dok popovački rastu za 30 motika i sada ih je 480 i zauzimaju petinu popovačkoga teritorija. Popovčani tada već prema imenu svoga sela *Baan* nazivaju brdo u kojem uzgajaju vinograde *Banovo brdo* (Sršan 1999: 78), koje se ime održalo do danas kako ga i službeno nazivamo, a i Branjinci svije nazivaju *Branjinskim brdom* (Sršan 1999: 124). Broj bačvara je u Popovcu ostao isti. Koliko je vinogradarstvo bilo bitno za Popovac, a time i njihov rad, primjećuje se u činjenici da „oni rade samo za seljake te su dovoljni za ovo mjesto“, a i da od svoga rada „sami sebe dolično uzdržavaju“ (Sršan 1999: 78). Branjinski i popovački vinogradi ležali su prema jugu, Branjinci su plaćali desetinu uroda, a Popovčani i devetinu i desetinu. Važnost prostora za vinograde primjećuje se u tome što stanovnici među njima nisu imali nikakve druge obradive zemlje niti livada, samo par šljivika, sav ostali prostor bio je namijenjen vinogradarstvu (Sršan 1999: 128). Branjinci su se također već bavili i prodajom vina, i to od svih uroda, prodavali su samo vino i uzgojene svinje, a vino su prodavali isključivo u mjestu, nisu ga nikamo odvozili (Sršan 1999: 127). Popovačani su pak većinu svoga vina sami i popili, vino su prodavali samo „neki Iliri“, no ono je postizalo visoku cijenu od „1 forint i 50 novč. ili čak za skuplju

cijenu“, a prodavali su ga u mjestu, ali i odvozili ga u Slavoniju. Tada bi prelazili granicu i morali su plaćati i pristojbu po težini robe (Sršan 1999: 79) . Što nam opet govori o isplativosti bavljenja vinarstvom, ali i njegovoj cijenjenosti ukoliko su si mještani mogli priuštiti zaputiti se do Slavonije, platiti 15 krajcera unajmljenoga vozača, platiti carinu i još se vratiti kući s kakvim dobitkom. Možda i činjenica da Branjinci svoje vino nisu nikamo odvozili, a prodavali ga, govori i o kvaliteti vina, ako ga mještani za njega nisu morali tražiti kupce, već bi oni sami dolazili kupiti ga.

Podatci kanonskih vizitacija iz 1782. godine govore kako su mještani Popovca svome župniku u Topolju između ostaloga bili dužni plaću isplaćivati i u vinu, od svake je obitelji dobivao 5 pinti vina. Tridesetak godina kasnije vinska plaća se promijenila te je tadašnji novi popovački župnik, jer od 1789. godine Popovac postaje župa, Georg Szentmiklossy od branjinskih i popovačkih vinogradara koji stanuju u goricama primao 1 forint i 30 krajcera, a od posjednika vinograda 10 medija vina, toliko je dobivao i od mještana, dok su mu udovice davale upola manju količinu vina. Vinsku plaću, točnije dio nje, primao je i popovački i branjinski učitelj koji je od mještana dobivao 4 medije vina. No, nije nam niti toliko bitna plaća, već činjenica da iz ovih podataka saznajemo da je vinogradarstvo na ovim dijelovima Banskoga brda i dalje aktivno. Dapače, saznajemo da postoje vlasnici vinograda, ali i njihovi radnici, vinogradari. Saznajemo i da je vinogradarstvo uspješno jer se župnici nekih drugih župa, primjerice Iločke, žale da pošto stanovnici nemaju vinograda, „dio u vinu“ moraju plaćati u novcu.

Najznačajniji konkretni podatci o vinarstvu datiraju svega par godina kasnije, u 1824. godinu, kada je Josip Payr, visoki beljski

dužnosnik, opisao beljsko vlastelinstvo te je za vinarstvo napisao „da bi ga mogli spomenuti na počasnom mjestu, tim više što ono nije značajno samo za vlastelinstvo, nego i za podložnike. Stanovnicima je vino obilan izvor blagostanja, a vlastelinstvo od njega ima najveće prihode“ (Sršan 2002: 121). U Popovcu se obrađivao vlastelinski vinograd od 17 6/8 jutara koji je davao „izuzetno vino te je dobro obrađivan“. Spominje Payr i da se ovdje loza uzgaja bez kolaca, ali hvalevrijedan pristup koriste već mnogi vinogradari. Vlastelinstvo je od baranjskih vinograda dobivalo kao desetinu 16 000 akova²² vina. Popovački su pohvaljeni kao drugi u stručnosti obrađivanja vinograda, odmah iza Vilanjaca. Hvali Payr i samu kvalitetu vina jer ima „takvih koja pripadaju među plemenitija vina Ugarske“. Iako je vilanjsko crveno vino najkvalitetnije, niti popovačko, branjinsko i podoljsko ne zaostaju jer ih „spekulanti nastoje utrpiti u vilanjska“ te kao takva prodavati. No, ona su nešto jače arome. Payr spominje Branjinu kao mjesto gdje uspijevaju „vrlo dobra crvena, ali i odlično bijelo vino. Kada bi se s tim vinima postupalo kao u drugim zemljama, zauzela bi prvo mjesto u zemlji.“ Dakle, Payr indirektno govori o branjinskim i popovačkim vinima kao onima koja se ubrajaju i najbolja vina ugarskoga dijela Habsburške monarhije.

U vinogradima Belja uzgajale su se razne sorte grožđa kao bajner ili greher, lipov list, brašnasta bela, slovačka crna, skadarka, volovsko oko, muškat, blatnjava bela, lisičji grozd, figer, mohačka, ciganska i turska (Gregurek i Kovačić 1986: 569). Grožđe se prerađivalo uglavnom u podrumima privatnih vinogradara na klasičan

²² 1 akov je 56 litara, dakle 896 000 litara vina kao desetinu, dakle urod je bio deset puta veći.

način gnječenjem bez upotrebe muljača i preša. Belje je na Banovom brdu, u centru tih vinograda, imalo prešaonicu za grožđe tu proizvedeno. Pored toga postojali su bazeni za konzervaciju koma od kojeg se vršila destilacija i proizvodila rakija komovica. Mošt, koji je bio proizveden na Banovom brdu, bio je prevožen u drvenoj buradi u stari podrum u Kneževe Vinograde, Karanac ili Popovac. To su klasični podrumi iskopani pod zemljom s drvenim hrastovim bačvama (Bobera 1986: 697).

Vina Baranje bila su poznata svojom kvalitetom diljem tadašnje Jugoslavije, ali i šire. Iz tog vremena iz ovih vinogorja bilo je poznato vino *kadarka* proizvedeno na zapadnom dijelu Banske kose u Podolju, Popovcu i Branjini. Baranjska su vina bila poznata i na tržištu Trsta, Graza, Praga i Budimpešte, sve do pojave filoksere koja se prema nekim podacima pojavila na Banskoj kosi 1890., a prema drugima 1893. godine (Bobera 1986: 697), no svakako je i 1893. bila kobna godina jer tada je stigla i peronospora koja je baranjske vinograde u potpunosti uništila (Gregurek i Kovačić 1986: 569). Za pretpostaviti je kako se ovo odrazilo i na baranjsko stanovništvo, za koje je, prema do sada iznesenim podacima, vidljivo da je uistinu živjelo svoje vinograde i živjelo za njih. No, uz pomoć povoljnih kredita i desetogodišnjeg oslobođenja od poreza koje je ugarski sabor izglasao 1896. godine kao pomoć vinogradarima, baranjski su vinogradi ponovno zaživjeli i u zadnjim godinama 19. stoljeća već su ponovno urodili plodom. Naročito su u obnovi svojih vinograda lozom na američkoj podlozi agilni bili i Popovčani (Gregurek i Kovačić 1986: 569). Nakon obnove vinogradarstva u Baranji, 1896. godine, baranjska su vina izgubila svoje mjesto na europskom tržištu i trebalo je duže vrijeme njihovom povratku.

Nakon Drugog svjetskog rata i nacionalizacije njemačke imovine, koji su do tada pretežno i bili vlasnicima vinograda, dolazi do agrarne reforme i kolonizacije kojom su njemački vinogradi dodjeljivani *kolonistima* koji su u ova mjesta pretežito stizali iz Zagorja i Međimurja, krajeva također poznatih po dugoj vinogradarskoj tradiciji te su dostojno nastavili tisućljetnu tradiciju *Zlatnoga brda*.

Poslije dvadesetoga stoljeća teško nalazimo konkretne podatke o vinogradarstvu isključivo na Banovom i Branjinskom brdu, ono je tada postalo analizom zajedno sa svim beljskim vinogradima. Spominje se Poljoprivredno dobro Popovac u razdoblju od 1961. do 1965. godine koje je imalo svoje nasade (Gregurek i Kovačić 1986: 569), ali nema konkretnog spomena o vinogradima samih mještana, iako svakako znamo da tek tada počinje cvjetati privatno vinogradarstvo jer razvija se i naselje Banovo brdo koje je od škole Popovac zahtijevalo i osnutak područnoga odjeljenja u brdu kako bi djeca vinogradara lakše pohodila nastavu²³ što im je škola i omogućila.

Vinogradarstvo i vinarstvo u narodnoj tradiciji i kao dio kulturnoga identiteta regije

Današnji baranjski, a posebice popovački i branjinski vinogradi nezamislivi su bez *surduka* koji jesu često i jedini prilazi do samih vinograda. Surduk je naziv za strm, duboko usječen put u Banskome brdu, nastao proširivanjem vododerina. Proširili su ih sami vinogradari i njihovi radnici kopajući te zanimljive putove. Bočne strane surduka mogu biti visoke i nekoliko metara, a obično su prošarane korijenjem drveća, koje sprječava urušavanje. *Prije surduci*

²³ Prema Spomenici *Osnovne škole Popovac*, za školsku godinu 1965.

*nisu bili tako duboki bili su puno uži, kada su išla kola neko je dijete poslano da vidi ide li netko naprijed ili ne. Ili je vozač kola vikao: „Ide li tko?“ Kasnije ih je vlast proširila.*²⁴ Mnogi su surduci i obrasli tim drvećem te se ondje ne može niti proći i nalikuju kakvom tunelu, ali danas se ponovno shvaća njihova i turistička vrijednost te nje-gujući tradiciju oni se počinju obnavljati i ondje se uređuju vinske ceste. Zanimljivi su i spiljski stanovi i/ili podrumi koji su ukopani u brdo/les, a čija je prvenstvena uloga čuvanje vina na nižim temperaturama, u narodu su poznati pod nazivom *gator*.

Vinogradarstvo je toliko utkano u način življenja baranjskih žitelja da je postalo i dijelom tradicijske kulture, točnije običajno-obrednih procesa baranjskih žitelja, ponekada direktno (*vinceška*²⁵), a ponekada indirektno (*pudarina*²⁶). Narod obilježava te veli-

²⁴ Prema kazivačicama Radojki Pešić i Velinki Ubavić

²⁵ Vinceška je običaj proslave blagdana svetog Vinka (22. siječanj) koji se održava u južnoj Baranji na vinorodnom Banskome brdu. Naziv običaja specifičan je za ovu regiju, a u drugim dijelovima Hrvatske se uglavnom naziva Vinkovo. Vinceška je vezana uz blagoslov vinograda i vina i njime počinje nova vinogradarska godina. Uglavnom ga prakticiraju muškarci, a žene imaju sporednu ulogu, odnosno spremaju obrok i stvari muškarcima koje treba ponijeti u vinski podrum. Žarko Španiček (1992: 78) ga samo spominje u svom radu o stanovanju u Baranji gdje napominje da je to „muška svečanost na kojoj se pripremaju jela i vino se pije u velikim količinama“.

²⁶ U južnoj Baranji *pudarina* ili *pudarine* je naziv za godišnji običaj koji se uglavnom odvijao od kraja srpnja do sredine rujna – odnosno u vrijeme sazrijevanja grožđa i uključivao je čuvanje grožđa u vinogradima od čvoraka, lopova i divljači, dok je njegovo šire značenje znatno zanimljivije. U Baranji nije postojao običaj unajmljivanja pudara, već su obiteljske vinograde čvale starije djevojke, one pred udaju, koje su prema samome običaju i prozване *pudaricama*. Djevojke čvorke nisu tjerale samo podvikivanjima ili vikom, već i pjesmom. Tako je od samog tjeranja čvoraka razvijen jedan prepoznatljiv način slobodnoga načina življenja koji se odvijao podalje od strogih roditeljskih pogleda, no opet odvijan, uglavnom, prema određenim običajnim pravilima. Pjevalo bi se da se otjeraju čvorci, no i da bi se mladim koscima koji su na brdu dalo do znanja gdje se djevojke nalaze. Sama

ke „vinske“ blagdane opetovano već dugi niz godina te oni postaju dijelom kulturnoga pamćenja i dio kulturnoga identiteta regije kojim se ona i samoreprezentira na kulturno-turističkim manifestacijama poput: berbenih svečanosti, Dani vina i turizma, Gator fest (nekada Surduk fest), Martinje, Pudarina, Vinceška i mnoge druge.

Zaključno

Vinarska i/ili vinogradarska tradicija na sjevernim obroncima Banskog brda, točnije na grebenima nazvanim Banovo i Branjinško brdo, prisutna je od razdoblja kasne antike do danas. Pratiti ju možemo na razne načine, od analize i interpretacije arheoloških artefakata, popisa crkvenih ili civilnih poreznih obveznika i njihovih davanja do kasnijih stručnih analiza beljskih vinograda. Zaključiti možemo da je vinogradarstvo na ovom području od velike važnosti ne samo za regiju, već i za stanovništvo koje je ondje živjelo ili živi danas. Ono je sredstvom preživljavanja baranjskih žitelja, dijelom običajno-obredne prakse, odnosno tradicijske kulture i samoreprezentiranja regije, a time i kulturnoga identiteta regije.

IZVORI I LITERATURA:

Arhivski izvori:

Magyarország Levéltár – kratica: MOL (Mađarski državni arhiv):

Urbaria et Conscriptiones:

sloboda mladih ljudi glagolu *pudariti* pridodaje novo značenje, osim onoga osnovnoga tjerati ili čuvati, te on za baranjske stanovnike počinje značiti „živjeti u slobodi, u pjesmi i igri, sanjati o ljubavi, izabrati dragog po volji, dozivati ga, a i izazivati i prkositi jer djevojke ondje nisu samo radile i čvale grožđe, već su išle i rasonoditi se u društvu svojih prijateljica, a i momaka koji su im dolazili u predvečerje u posjet“ (Predojević 2004: 211).

Internet stranica za pristup arhivskoj građi:

<http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a100112.htm?v=pdf&a=start>

- Urbaria et Conscriptiones REGISTRATA 97:21 (1564. godina)
- Urbaria et Conscriptiones REGISTRATA UC 4 : 31 (1692. godina)
- Urbaria et Conscriptiones REGISTRATA UC 93 : 43 (1698. godina)
- Beschreib und Schätzung

Spomenica *Osnovne škole Popovac*, za godinu 1965.

Objavljeni izvori:

Prostorni plan uređenja općine Popovac, Krunoslav Lipić, dipl.ing.arh., Zavod za prostorno planiranje d.d., Osijek, 2006.

Sršan, Stjepan. 1993. *Baranja*. Osijek: Matica hrvatska.

———. prir. 1999. *Baranja 1785. godine*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku.

———. prir. 2002. *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824. godine*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku.

———. , prir. 2003. *Baranja (1729.-1810.): Kanonske vizitacije*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku.

———.prir. 2007. *Stanovništvo i župe u Slavoniji 1745.-1774.* Osijek: Državni arhiv u Osijeku.

Literatura:

Bobera, Milan. 1986. „Prerada grožđa i proizvodnja vina.“ U *Tri stoljeća Belja*, priredio Dušan Čalić. Osijek: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti - Zavod za znanstveni rad Osijek.

Bösendorfer, Josip. 2010. *Nešto malo o našoj Baranji*. Priredio Davorin Taslidžić. Pretisak. Beli Manastir: Zavod za baranjsku povjesnicu.

- Brein, Friedrich. 2006. „Edelreben für den Goldenen Berg (CIL III 10275).“ *Forum Archaeologiae - Zeitschrift für klassische Archäologie* 38 (3). <http://farch.net>.
- Dálnoki, Orsolya. 2009. Collected or cultivated? Exotic and indigenous fruit remains from Celtic to Roman times in Pest County, u: *Plants and Culture: seeds of the cultural heritage of Europe*, Hungary, Edipulgia. 145-151.
- Ferri, Naser. 2003. Štovanje lokalnih božanstava od strane pripadnika rimske vojske na području Dardanije. *Opuscula archaeologica*, 27(1), 451-454.
- Gregurek, Ivan, i Žarko Kovačić. 1986. „Proizvodnja grožđa.“ U *Tri stoljeća Belja*, priredio Dušan Čalić. Osijek: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti - Zavod za znanstveni rad Osijek.
- Ilkić, Mato. 2008. Popovac – lokalitet „Tuneli“. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 41(1), 199-208.
- Jadrić, Ivana. 2009. *Liberov kult u rimskoj provinciji Dalmaciji*, s <http://bib.irb.hr/prikazi-rad?&rad=313097> (14. 12. 2009. 21,37)
- Mederal-Sučević, Krešimir. 2007. „Usporedni pregled hrvatskih i mađarskih baranjskih ojkonima.“ *Folia onomastica Croatica* 15(2006): 173–189.
- Mihaldžić, Stevan. 1991. *Baranja: Od najstarijih vremena do danas*. Beograd: Biblioteka grada Beograda.
- Mócsy, András. 1974. *Pannonia and Upper Moesia: History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire (The Provinces of the Roman Empire)*. New York: Routledge & Kegan Paul Books.
- Osonjački, Daška. „Geografske posebnosti općine Popovac.“ Osijek. (rukopis)

- Pinterović, Danica. 1968. „Problemi u istraživanju limesa na sektoru Bantina Skela – Ilok“. U: *Osječki zbornik* 12/1968: 53–69.
- Predojević, Željko. 2012. „Žrtvenici Liberu iz Popovca.“ U *X. međunarodni kroatistički znanstveni skup*, priredio Stjepan Blažetin. Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj. 378–392.
- . 2013. „O toponimima južne Baranje podno sjeverne strane Banskog brda.“ *Folia onomastica Croatica* 21 (2012): 173–194.
- . 2014. „Pudarine i pudarske pjesme u južnoj Baranji.“ *Anafora - časopis za znanost o književnosti* 2: 209–224.
- Radman-Livaja, Ivan. 2003. Rimska brončana pločica iz Baranje. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 36(1), 113-134.
- Sekulić, Ante. 1996. *Hrvatski baranjski mjestopisi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Šarić, Marina. 1981. „Žrtvenik Libera i Libere u Topuskom.“ *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 14 (1): 67–71.
- Španiček, Žarko. 1992. „Špiljski stanovi i gospodarski prostori u lesu na području Baranje.“ *Studia ethnologica* 4 (1): 69–93.

Kazivačice:

- Pešić, Radojka, rođena Hadnadž, rođena 1931. godine u Branjini, preminula 2012. godine
- Ubavić, Velinka, rođena Borovac, rođena 1938. godine u Grabovcu, Branjinka udajom od 1956. godine